

MARTIN ŠRAJER / 26. 9. 2016

Bílá nemoc

„Bílá nemoc bude vítězně putovat našimi kraji, aby vlévala sílu do niter statisíců, a prorazí jistě i za hranicemi, aby znovu všem uvedla na paměť, že zvítězil-li československý národ, zvítězil vždycky převahou ducha nad zbraněmi fysickými – i když s těmi dovedl zatraceně dobře zacházet.“ [1]

Patos výše uvedeného dobového citátu ze sociálně-demokratického deníku *Právo lidu* dobře dokládá, v jaké politické atmosféře vznikla filmová adaptace stejnojmenné divadelní hry Karla Čapka. Čapkova předloha, vyjadřující obavy z nástupu nacismu, měla povzbudit národní sebevědomí a podobně jako o rok mladší *Válka s mloky* varovat před horlivým zbrojením a ozbrojeným řešením mezinárodních konfliktů. Stejný cíl si kladla *Bílá nemoc* Huga Haase.

Příběh hry i filmu je zasazen do blíže neurčeného státu, v němž tvrdou rukou vládne maršál (Zdeněk Štěpánek). V zemi propuká epidemie nevléčitelné bílé nemoci, postihující jak tělo, tak mysl. Prvotním příznakem je bílá skvrna na těle nemocného. S jejím šířením dochází podobně jako u malomocenství ke tvorbě otevřených hnisajících ran, odpadávání kusů masa a nakonec ke smrti (což ve filmu samozřejmě nevidíme). Sérum proti nemoci nachází předměstský lékař, velký humanista dr. Galén (Hugo Haas), [2] který ovšem léčí jen chudé pacienty a zpřístupnění léku širší veřejnosti podmiňuje mírem mezi národy.

Premiéra Čapkovy hry proběhla 29. ledna 1937 v Národním divadle. O její filmové zpracování zanedlouho projevil zájem divadelní představitel Galéna, herec, režisér a scenárista Hugo Haas. Snímek, jehož natočení Haas vnímal jako naléhavou občanskou povinnost, byl do kin uveden necelý rok od své divadelní premiéry, na konci prosince 1937. Pro rychlé dokončení *Bílé nemoci* byly klíčové dva faktory – peníze a herci. Kapitál ke koupi práv a výrobě poskytnul Ludvík Kantůrek, majitel společnosti Moldaviafilm. [3] Výraznou úsporu času pak přineslo rozhodnutí obsadit většinu rolí

týmiž herci, s nimiž Haas hrál v Národním divadle.

Vyjma několika ilustračních exteriérových scén s vojenskou technikou byl celý film realizován počátkem října v barrandovských ateliérech, v dekoracích navržených Štěpánem Kopeckým. Výrobní fáze zabrala necelé dva týdny. Hudbu Jana Branbergra, pracující s motivy z Beethovenovy IX. symfonie a Beethovenova vojenského pochodu, posléze nahrál sedmdesátičlenný Symfonický orchestr hlavního města Prahy FOK pod vedením dirigenta Karla Ančerla.

Slavnostní premiéra filmu za účasti filmové delegace proběhla tři dny před Štědrým dnem v pražském kině Alfa. První z recenzí vyšla následujícího dne v *Národní politice*. Diváci podle ní dávali svou spokojenost najevo bouřlivým potleskem: „Je třeba sloužit ideji, ale tato idea musí být ideou míru. To je kredo filmu, jemuž inteligentní Haasova režie věnovala veškerou péči a H. Haas sám své osobité, nevyumělkované herecké umění. Některé zvláště účinné scény strhují obecenstvo k potlesku na otevřené scéně. Film čeká jistě nejméně týž úspěch, jako měla jeho divadelní předloha.“ [4]

Haas se při adaptování předlohy z větší části držel původního textu. [5] Výrazněji nicméně upravil závěr, v němž sehraje klíčovou roli nově napsaná postava doktora Martina (Jaroslav Průcha), který se od Galéna jako jediný dozvídá tajemství léku na titulní nemoc. Hra končí smrtí Galéna a rozbitím poslední ampulky jeho léku zfanatizovaným davem. Čapek s touto změnou zprvu nesouhlasil, ale s ohledem na napjaté ovzduší od požadavku ponurého konce upustil a povzbudivější vyznění filmu schválil.

Obavy intelektuálních elit došly naplnění nedlouho po premiéře filmu. Ještě před zřízením protektorátu, v listopadu 1938, bylo promítání filmu s jasně protinacistickým poselstvím zakázáno na Slovensku. Krátce před nacistickou okupací v roce 1939 musel Haas opustit Národní divadlo. Před sílícím antisemitismem následně odcestoval do Spojených států, kde pokračoval v herectví a filmové režii. Nedosáhnul již ovšem srovnatelného uměleckého úspěchu, jakým byla jeho adaptace Čapkovy hry.

Bílá nemoc se do československých kin vrátila hned po válce. Diváci ovšem z pochopitelných důvodů upřednostňovali veselohry a několik let zakázanou americkou produkci, jakkoli zmínka ve *Filmové práci* naznačuje, že film v očích publika, jež prožilo válečné útrapy, ze své působivosti nic neztratil: „ (...) dobou nezestárl, naopak,

prožitá skutečnost mu dodala dramatické síly a podtrhla jeho básnickou jasnozřivost.“

[6]

Větší pozornosti se filmu dostalo po obnoveném uvedení u příležitosti oslav 60. let československé kinematografie v srpnu 1958. Z humanistické obžaloby válčení se stalo dílo reprezentující pokrokové snahy a umělecké úspěchy domácího filmu, dílo bojující za mír a štěstí všeho lidstva. Jako taková mohla být *Bílá nemoc* přes svůj prvorepublikový původ nadále půjčována do zahraničí. Její kopie v následujících letech putovala do Rakouska, Kanady, Norska nebo USA. S myšlenkou filmu se v rámci hodin dějepisu a literatury měli seznámit také žáci základních škol, pro něž *Bílou nemoc* doporučoval seznam vydaný po obnovené premiéře ministerstvem školství a kultury.

Leitmotivem prvních recenzí *Bílé nemoci* bylo nadřazování literárních kvalit a myšlenkové závažnosti Čapkovy předlohy režijnímu vkladu Huga Haase: „Nemůžeme nepřiznat hlavní zásluhu o zdar tohoto filmu autoru libreta K. Čapkovi.“ [7] Pro mnohé kritiky šlo pouze o dobře zfilmované divadlo bez velkého přínosu pro domácí kinematografii: „Hra jest příliš založena na slově, Haasova režie se tu ani nesnažila nic změnit, přenášela spíše jen s určitým uvolněním scénu za scénou z jevištního prostoru na filmový pás, který si dovolil jen několik nových záběrů.“ [8]

Práce kameramana Otty Hellera ovšem prozrazuje promyšlenou vizuální koncepci a snahu vést divákovu pozornost způsobem, jaký divadelní představení neumožňuje. K dynamice filmu přispívají pohyby kamery, volené úhly, nasvícení interiérů nebo použití detailů části těl (maršálové pochodující vojenské boty) a významotvorných objektů. Promyšlená vizuální koncepce se projevuje také v barvě kostýmů nebo v pozici postav před kamerou – Galén je například od svého okolí zpravidla odlišen barvou svých šatů a ve scénách s maršálem mu zřetelně náleží podřízená pozice (v záběrech je situován níže).

Haasova *Bílá nemoc* je herecky i režijně výjimečným dílem, které nejenže citlivě přenáší do filmové podoby jedno z klíčových děl domácího divadla, ale zároveň nám s nepolevující sugestivitou připomíná, jak nadčasové dílo Karel Čapek v době sílícího vlivu pravicového extremismu stvořil. Hrozba nákazy společnosti bílou nemocí se dnes zdá být opět aktuální.

Bílá nemoc (ČSR 1937), režie: Hugo Haas, scénář: Hugo Haas, kamera: Otto Heller, hudba: Jan Branbergr, střih: Antonín Zelenka, zvuk: Vilém Taraba, hrají: Hugo Haas, Zdeněk Štěpánek, Václav Vydra st., Karel Dostal, Jaroslav Průcha, Bedřich Karen a další. 109 min.

Poznámky:

[1] Hlasy tisku o Haasově *Bílé nemoci*. 1957, Národní filmový archiv, fond Ústřední ředitelství Československého státního filmu, karton RM 205 (nezpracováno).

[2] Postavu pojmenovanou podle skutečného lékaře Galena z Pergamu, který žil ve druhém století našeho letopočtu, napsal Čapek přímo pro Haase, do té doby známého převážně z komediálních rolí.

[3] Kantůrkovi se před okupací podařilo i s negativem *Bílé nemoci* vycestovat za hranice, kde byla vyrobena francouzská i anglická verze filmu. Od roku 1940 Kantůrek pracoval pro asociaci amerických produkčních společností obchodujících s Evropou Motion Picture Export America. Po zestátnění československé kinematografie žádal vyrovnání svých nároků z půjčovního filmu. Vedení Československého státního filmu, jemuž připadla práva na veškeré budoucí uvádění *Bílé nemoci*, rozhodlo, že Kantůrkovi bude vyplacena jednorázová částka ve výši necelých dvou set tisíc Kčs.

[4] Hlasy tisku o Haasově *Bílé nemoci*. 1957, Národní filmový archiv, fond Ústřední ředitelství Československého státního filmu, karton RM 205 (nezpracováno).

[5] Již po premiéře hry bylo například na protest německého velvyslanectví změněno německy znějící jméno barona Krüga (slovo záměrně připomínající německé „Krieg“ – „válka“) na neurčitého Kroga.

[6] Návrat Hugo Haase. *Filmová práce* 1946, č. 15 (13. 4.), s. 4.

[7] Hlasy tisku o Haasově *Bílé nemoci*. 1957, Národní filmový archiv, fond Ústřední ředitelství Československého státního filmu, karton RM 205 (nezpracováno).

[8] *Zvon* 1938, č. 19 (26. 1.), s. 267-268.